

**SELEKSIYA UCHUN YERYONG‘OQ (ARACHIS HYPOGAEA)
NAMUNALARINI BAHOLASH VA BIRLAMCHI MANBALARNI
TANLASH.**

Salomova Zarina. Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti
“Agronomiya, seleksiya va urug‘chilik” kafedrasida . Stajyor-tadqiqotchisi

Annotatsiya. Izlanishlarda birlamchi manba sifatida foydalanilgan yeryong‘oq jahon kolleksiya namunalari Hindiston, Afrika, Amerika, Mongoliya, Xitoy, Rossiya, Turkiya, Ozerbayjon, Yaponiya, Vengriya, Afg‘oniston va O‘zbekiston davlatlariga tegishli bo‘lib, respublikamiz iqlim-sharoitida morfobiologik va qimmatli xo‘jalik belgilari bo‘yicha namunalariga baho berildi. Ajratib olingan istiqbolli yeryong‘oq namunalari yangi yuqori sifatli va yuqori maxsuldor navlar yaratishda birlamchi manba sifatida foydalanish uchun tavsiya etiladi.

Kalit so‘zlar: yeryong‘oq, kolleksiya, namuna, introduksiya, o‘rganish, birlamchi manba, seleksiya, nav.

Аннотация. Образцы коллекций мирового генофонда арахиса, использованные в исследованиях в качестве исходного материала, относятся к Индии, Африке, Америке, Монголии, Китаю, России, Турции, Азербайджану, Японии, Венгрии, Афганистану и Узбекистану. Отобранные перспективные образцы арахиса рекомендованы к использованию в качестве исходного материала для создания новых качественных и высокоурожайных сортов.

Ключевые слова: арахис, коллекция, образец, интродукция, изучение, исходный материал, селекция, сорт.

Abstract. which received from India, Turkey, Azerbaijan, Africa, Afghanistan, Mongolia, America, Mongolia, China, Krasnodar, Japan, Hungary and Uzbekistan. The peanut accessions were studied of morphology -biological peculiarity and valuable economy indication and divided perspective initial material for different direction of breeding.

Selected promising accessions of peanuts are recommended for use as a initial material for developing new high-quality and high-yielding cultivars.

Key words: peanut, collection, accession, introduction, study, initial material, breeding, cultivar.

Xalqaro FAO tashkilotining ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyoning 117 mamlakatida yeryong‘oq ekilib, ekin maydoni 27,7 million gektar, yalpi hosil 44 million tonna, har gektar maydondan esa o‘rtacha 1,6 (16 s/ga) tonna hosil yetishtiriladi. Shulardan ishlab chiqarish bo‘yicha dunyoda yetakchi o‘rinda Xitoy bo‘lib, u taxminan 36%ni tashkil

qiladi. Ikkinchi o‘rinni 13% ulush bilan Hindiston egallaydi. Bu mamlakatlarda yeryong‘oqning o‘rtacha hosildorligi 30 s/ga (Xitoy) va 10 s/ga ni (Hindiston) tashkil etadi.

Bugungi kunga kelib, yeryong‘oq respublikamizda asosiy ekin sifatida 28–30 ming gektarda, takroriy ekin sifatida esa 23–24 ming gektarda ekilmoqda. Shuningdek, soya maydonlari ham keyingi uch yilda yog‘-moy sanoatini xom–ashyo bilan ta‘minlash maqsadida 5 ming gektardan 17 ming gektarga kengaytirildi. O‘zbekiston Respublikasini Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo‘yicha 2017–2021 yillarga mo‘ljallangan Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»¹ gi Farmonining 3.3 bandida «...boshqoli don ekiladigan maydonlarni qisqartirish, bo‘shagan yerlarga yog‘ olinadigan ekinlarni ekish hisobiga ekin maydonlarini yanada optimallashtirish» masalalari aloxida belgilab qo‘yilgan”. Xususan, ishlab chiqarishi sohasini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish, takroriy ekin sifatida moyli ekinlarni katta maydonlarda yetishtirish va moy ishlab chiqarish miqdorini oshirishga alohida e‘tibor qaratilgan.

Respublikamiz iqlim-sharoitiga mos yangi erta pishar, serhosil, urug‘i tarkibida moy va oqsil miqdori yuqori, kasallik va hasharatlarga chidamli navlarni yaratish uchun birlamchi manbalarni to‘g‘ri tanlash seleksiya ishlarida muhim jarayon hisoblanadi. Shu sababli dunyoning turli mamlakatlaridan introduksiya qilingan yeryong‘oq namunalarini o‘rganish va seleksiya uchun ertapishar, serhosil, urug‘i tarkibida moy va oqsil miqdori yuqori yangi navlarni yaratishda birlamchi manbalarni tanlash asosiy maqsadimiz hisoblanadi. Respublikamizda yeryong‘oq davlat buyurtmasi asosida yetishtirilmasada, dehqonfermer xo‘jaliklari uchun asosiy daromadli ekin hisoblanadi. Chunki, yeryong‘oq hosilidan tashqari poyasi ham chorva mollari uchun to‘yimli ozuqa bo‘lib, shu bilan birga tuproqning miliorativ holatini yaxshilashda ildiz tuganaklarda joylashgan bakteriyalar havodagi erkin azot hisobidan tuproqni azotga va organik qoldiqlari bilan esa chirindiga boyitadi. Yeryong‘oq poyasi mineral va vitaminlarga boy hisoblanadi. Yeryong‘oq urug‘i qayta ishlanganda 48–50% yengil hazm bo‘luvchi moy olinadi, mag‘zi tarkibida moydan tashqari 26–28% oqsil, mineral va vitaminlar mavjud.

Tadqiqotning maqsadi: Respublika iqlim sharoitiga mos ertapishar, serhosil yeryong‘oq yangi navlarini yaratish uchun o‘simliklar jahon genofondidan istiqbolli birlamchi manbalarni tanlash va seleksiyaga jalb etish va ishlab chiqarishga joriy etishdan iborat.

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш бўйича 2017–2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги 2017 йил 7 феврал ПФ–4947–сон фармони. Lex.uz/docs/4378526.

Tadqiqotning vazifalari: Yeryong‘oq (*Arachis hypogaea*) geografik kelib chiqishi turlicha bo‘lgan kolleksiya namunalarini morfologik, biologik, qimmatli xo‘jalik belgilari va xususiyatlarini kompleks o‘rganish hamda seleksiyaning turli yo‘nalishlari uchun birlamchi manbalar tanlash; respublika iqlim sharoitiga mos erta va o‘rtapishar, serhosil, moydorligi yuqori bo‘lgan, nav va tizmalarini yaratish;

Tadqiqotning ob‘ekti sifatida O‘simliklar genetik resurslari ilmiy-tadqiqot instituti genofondidan olingan nav-namunalarini hamda mahalliy navlaridan foydalanilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Ilk bor yeryong‘oqning geografik kelib chiqishi turlicha bo‘lgan kolleksiya namunalarini morfo-biologik xususiyatlari va qimmatli xo‘jalik belgilari bo‘yicha kompleks o‘rganilgan va seleksiya uchun dastlabki manbalar ajratish, respublikamiz iqlim sharoitida yeryong‘oqning urug‘lik sifati va kimyoviy tarkibi bo‘yicha amaliy seleksiya uchun istiqbolli manbalar ajratib olish, yeryong‘oqning kelib chiqishi turlicha bo‘lgan namunalarining qimmatli xo‘jalik belgilari orasidagi korrelyatsion bog‘liqlikni aniqlash.

Tadqiqotning usullari. Moyli ekinlar jahon kolleksiyasini o‘rganish Butunittifoq O‘simlikshunoslik instituti (1976) va O‘simlikshunoslik ITI (2010) uslubiy qo‘llanmalari asosida, Davlat nav sinash komissiyasining moyli ekinlar bo‘yicha uslub asosida (1983 y), O‘simliklarni biokimyoviy tadqiq etish uslublari A.I.Yermakov, N.P.Arasimovich va boshqalar (1987), tajribalarda olingan raqamli natijalar esa B.A.Dospexov (1985) uslubida statistik tahlil qilish.

Respublikamizda yeryong‘oq davlat buyurtmasi asosida yetishtirilmasada, dehqon- fermer xo‘jaliklari uchun asosiy daromadli ekin hisoblanadi. Chunki, yeryong‘oq hosilidan tashqari poyasi ham chorva mollari uchun to‘yimli ozuqa bo‘lib, shu bilan birga tuproqning miliorativ holatini yaxshilashda ildiz tuganalarda joylashgan bakteriyalar havodagi erkin azot hisobidan tuproqni azotga va organik qoldiqlari bilan esa chirindiga boyitadi. Yeryong‘oq poyasi mineral va vitaminlarga boy hisoblanadi. Yeryong‘oq urug‘i qayta ishlanganda 48-50% yengil hazm bo‘luvchi moy olinadi, mag‘zi tarkibida moydan tashqari 26-28% oqsil, mineral va vitaminlar mavjud. (Shukurovna, Q. U.2020)

Yeryong‘oqning xorijiy nav va namunalarining laboratoriya sharoitida unish quvvati va unib chiqish darajasi o‘rganilganda Xitoy, Yaponiya, Janubiy Koreya, Peru, Hindiston (3340; 325 574;235) nav va namunalarda yuqori bo‘lgani aniqlandi.

Shuningdek, yeryong‘oq nav va namunalarining biometrik ko‘rsatkichlari, jumladan to‘liq yetilgan va yetilmagan dukkaklar nisbati, dukkakdagi urug‘lar soni va og‘irligi, dukkak chiqishi, 1000 dona urug‘ vazni bir-biridan farq qilishi tajribada o‘rnanilganda nazorat “Salomat” navida bir tup o‘simlikdagi yong‘oqlar soni 24 dona, shundan 21 donasi yetilgan va 7 donasi yetilmagan hamda yetilgan yong‘oqlar

miqdori 78,0 foizni tashkil etgan bo'lsa, 3240 (Xitoy), 3258 (Hindiston), 784 (Yaponiya) nav va namunalarida bir tup o'simlikdagi yong'oqlar soni 3,0-3,6 donaga, yetilgan yong'oqlar miqdori 0,8-4,4 foiz yuqoriroq bo'lganligi qayd etilgan Yeryong'oqning pishib yetilgan dukkaklaridan urug' chiqish darajasiga qarab mag'izning chiqishi hisoblanganda, "Salomat" navida 72,6 foiz bo'lsa, Xitoy, Yaponiya, Koreya, Perudan keltirilgan nav va 21 namunalarda 73,1-77,1 foizni tashkil etgan. Yangi Zelandiya, JAR, Eron va Hindistondan keltirilgan nav va namunalarda esa "Salomat" navi ko'rsatkichidan 4,2-6,7 foiz yukori bo'lganligi kuzatilgan.

Olib borilgan izlanishlar davomida respublikamiz iqlim-sharoitida morfobiologik va qimmatli xo'jalik belgilari bo'yicha namunlariga baho berildi va seleksiyaning turli yo'nalishlari uchun istiqbolli birlamchi manbalar ajratib olindi va ular yeryong'oq seleksiyasining turli yo'nalishlarida birlamchi manba sifati foydalanish uchun tavsiya etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati

1. Amanova M. Yeryong'oq – serdaromad ekin. // O'zbekiston qishloq xo'jaligi jurnali. 4-son, 2015. -37-38 b.
2. Amanova M., Rustamov A. Yeryong'oq ekinini yetishtirish agrotexnikasi bo'yicha tavsiyanoma. "NISIM" Ch.K. 1,5 b.t Toshkent -2016, 4-14 b.
3. Мировое производство арахиса. <https://arahis.com/mirovovoe-proizvodstvo.htm>
4. Арахис сорта, уход и полезные свойства- <https://www.agro.uz/ru/11-0421/>
5. Amanova M., Rustamov A. Moyli ekinlar jahon kolleksiyasini o'rganish bo'yicha uslubiy qo'llanma. // Toshkent, 2010.- B. 4-8.
6. Shukurovna, Q. U. Yumshoq bug 'doy nav va tizmalarini seleksiya ko'chatzorida qimmatli belgi xususiyatlarini o'rganish. *AGROINNOVATSIYA*, 1(1), 46-49.
7. Shukurovna, Q. U.(2023). Seleksiya uchun kalta poyali yumshoq bugdoyning yotib qolishga chidamli nav namunalarini o'rganish. *Journal of Universal Science Research*, 1(10), 557-562.